ISSN No. 0974-035X

An Indexed, Refereed & Peer Reviewed Journal of Higher Education

Towards Excellence

UGC-HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT CENTRE,
GUJARAT UNIVERSITY, AHMEDABAD, INDIA

પોતીકી ઓળખ ઊભી કરવાની મથામણ : ‘રાશવા સૂરજ’

કાન્તિ માલસતર

દલપત ચૌહાણ પાસેથી ‘મલક’ (1991), ‘ગીધ’ (1999) અને ‘ભળભાંખળું’ (2004) પછી ‘રાશવા સૂરજ’ (2012) નવલકથા મળે છે. આ નવલકથા આઝાદી પૂર્વેના બે દાયકાને આલેખે છે. ‘ભળભાંખળું’નો ઉત્તરાર્ધ ‘રાશવા સૂરજ’માં છે. અહીં ‘ભળભાંખળું’ નવલકથાના જ મણિ, વાલો, અંબા, પશા નાથા, ઉગરા ભગત જેવા પાત્રો સાથે જેઠા બેચર, મૂળો, રઈ, નારસંગ મુખી, નાનજી ભગત જેવાં બીજા કેટલાંય પાત્રો છે. અહીં કોઈ એક પાત્ર નાયક-નાયિકારૂપે નથી આવતું પણ સમગ્ર સમાજ નાયકરૂપે આવે છે. કથાનો આરંભ દલિત વાલા-અંબાની દીકરી મણિના લગ્નમાં ઢોલ વગાડતાં અને બેડું અપાતાં ગામના રૂઢિચુસ્ત ઠાકોરો વીફરે છે ને જાન પર હુમલો કરે છે – ઘટનાથી થાય છે ને મણિનું આણું વાળવાના પ્રસંગથી કથા પૂરી થાય છે. આ બે ઘટના વચ્ચે નવલકથાકારે આઝાદી પૂર્વેના ઉત્તર ગુજરાતના દલિત સમાજની સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક સ્થિતિને તંતોતંત ઉજાગર કરી છે. અહીં દલિત પર બિનદલિતોના અત્યાચારો છે, તો સાથોસાથ પશા નાથા, રઈ જેવાં પાત્રોનો બિનદલિતો દ્વારા થતાં અન્યાય-અત્યાચાર સામે વિદ્રોહ પણ છે. જેમકે મલીકપુરે વણકરોને બેડાથી પાણી ભરવાની છૂટ તો આપેલી પણ એક શરત મૂકી કે બેડું માથે નહીં લેવાનું પણ કેડમાં લેવાનું ! ગામની આમન્યા પાળવાની ! પણ પશા નાથાને આવી શરત મંજૂર નથી. તે વિચારે છે, “હાહરી ખોટી આમાન્યાઓ પાળવાની ?” (ચૌહાણ દલપત, રાશવા સૂરજ, હર્ષ પ્રકાશન, અમદાવાદ, 2016, પૃ.104) ... સાલ્લું ! જો મારા ગામમાં બેડું આવે તો ઉઘાડે છોગ લડી લેવું. કેડે ધૂણિયો

(બેડું) નહીં. હાહરું ! મરેલા મરેલા ક્યાં સુધી જીવવું !” (પૃ.105) આ ઉપરાંત વણકર મણિની આબરૂ લેવાનો પ્રયાસ કરનાર શનોજીને મિયોર રઈ ઝૂડી નાખે ! મણિને લગ્નમાં બેડું આપવાથી છંછેડાયેલા ઠાકોરો દ્વારા જાન પર ધૂળ-ઢેફાં ફેંકાય છે, દલિતોના પીવાના પાણીના ખાદરામાં છાણ નાખવાનો પ્રયાસ થાય ત્યારે વાસના દલિતો તેનો પીછો કરી ભગાડે ને પોલિસ ફરિયાદ કરે છે. અખાત્રીજે ગામના મહાદેવના મંદિરના ભૂમિપૂજનમાં દલિતોને નિમંત્રણ નથી. છતાં પણ વાલો, કચરો, ભગત, પશા નાથા અને બીજા ઘણા દલિતો ત્યાં પહોંચી ગયા છે. વાલો, કચરો અને ભગતે તો ભક્તિપૂર્વક મહાદેવને નમસ્કાર કર્યા, પશા નાથાએ હાથ જોડ્યા ખરા પણ જોડવા ખાતર. તેને નિમંત્રણ વિના આવ્યનો ક્ષોભ હતો. દલિતો મહાદેવ પાસે કશુંક માગે છે તે જાણી ત્યાં ઊભેલો એક બિનદલિત બોલ્યો, “ઢેડ... હું માગઅ ! માર જ નઅ !” (પૃ.180) આ મશ્કરીથી પશા નાથાને પગની પાનીથી માથાની ચોટી સુધી ઝાળ લાગી આવતાં પ્રસાદ લીધા વિના જ જતો રહે છે ! ને કહે છે, “દિયોર ! ગાંમ ચેડી સેહનો એઠવાડ ઉપર આથે ખોબામઅ નાખસી ! હાહરો સેહ એઠવાડો, ઇમ ઇમનો પરભુંચ એઠવાડો. આપણઅ તો પૈણાયું હળગાયું નઅ હારું કરજો નરસંગ સાથેબ.” (પૃ.182) આમ, માણસનો દ્રોહ કરનાર આ પરંપરા અને એનાં સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોનો વિદ્રોહ સહજ લાગે છે. બીજી તરફ નવલકથાકારે વણકર-મિયોર વચ્ચેની છૂઆછૂતને પણ સહજ રીતે ઉઘાડી પાડી છે. આ નવલકથા સંદર્ભે ડૉ. ભરત મહેતાનું નિરીક્ષણ નોંધપાત્ર છે, “રાશવા સૂરજમાં પ્રેમકથાના જાણીતા ડોળિયાથી દલપત ચૌહાણ પણ દૂર રહ્યા છે. વણાટકામની સંસ્કૃતિ અને ઉત્તર ગુજરાતની વિસરાતી જતી બોલીનો અહીં મહોત્સવ મંડાયો છે. બિનદલિતોની જેમ જ દલિતોનો સમાજ પણ ખાંચાખૂચીવાળો છે. એમાંયે રિવાજોનું દબાણ છે, વારતહેવારે દારૂ પીવાય છે. પશા-મણાની દોસ્તી નિમિત્તે દલિતના વર્ણાશ્રમને પણ લેખકે ઝપટમાં લીધો છે. અહીં નેભાડો પઈણાવતા પરભુ કુંભાર છે, સાદ પાડતા બાબા રાત છે, સારા સવર્ણ એવા નેનજી ભગત છે. ઠાકરડા છે. સાટા પદ્ધતિથી રીબાતી

રઈ જેવી મણિની બહેનપણી છે, ઢોલ-નગારાં પીટયા વિના પશા નાથાના દ્વારા આંબેડકરી દર્શન પરોવાયું છે. વિદ્રોહનો એક બારીક તંતુ અહીં છે. દલિતોનું નગર સંક્રમણ ફૂતુહલસભર નિરૂપાયું છે. શ્રમિક સમાજના સ્થળાંતરની આ કથા છે. જેઠા બેચરની સિદ્ધપુર જવાની કથા નિમિત્તે દલિતો દ્વારા પહેલીવાર પીવાતી ચા, પહેલીવાર પડાવાતો ફોટો, પહેલીવાર જોવાતું શહેર નિરૂપાયું છે. લોકસમાજની અહીં સાગમટે પ્રસ્તુતિ છે. કેન્દ્રમાં દલિત પાત્ર હોવા છતાં અઢારે વર્ણ અહીં છે. એ અર્થમાં આ નવલકથા ‘ઉપરવાસ કથાત્રયી’ (રઘુવીર ચૌધરી)થી આગળ વધે છે. સામાજિક પિરામીડના શિખરને કથાત્રયી આલેખે છે તો એના પાયાને ‘રાશવા સૂરજ’ આલેખે છે. ગુજરાતનો સામાજિક ઇતિહાસ આવી નવલકથામાં ધરબાયેલો છે એમ કહી શકાય.” (પરિવેશ, એપ્રિલ-મે-જૂન, 2013, પૃ.58)

‘રાશવા સૂરજ’માં અભાવ, અન્યાય, અત્યાચાર, પીડા વચ્ચે પોતીકી ઓળખ ઊભી કરવાની મથામણ, સ્વાભીમાનથી જીવવાની આંતર ખેવના રસપ્રદ રીતે નિરૂપણ પામી છે. દલપત ચૌહાણે અગાઉની ત્રણે નવલકથાઓની જેમ આ નવલકથામાં પણ સમયના વહેણ સાથે વિસરાઈ ગયેલા તળપદા શબ્દોને પ્રયોજ્યા છે, જેને કારણે ગુજરાતી ભાષાનો શબ્દકોશ વધુ સમૃદ્ધ બન્યો છે. ‘મલક’ થી ‘રાશવા સૂરજ’ સુધીમાં દલિત સમાજના વિકાસનો ગ્રાફ વાચકને સાંપડે છે. આવી રચનાઓ ગુજરાતના દલિત સમાજનો સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ લખવામાં પણ કડીરૂપ ભૂમિકા ભજવશે.

કાન્તિ માલસતર
એસોસિએટ પ્રોફેસર
ગુજરાતી વિભાગ, ભાષાસાહિત્ય ભવન,
ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
E-Mail : kmalsatar@yahoo.in